

УДК 330.3:338.49:631.1.016

*В.П. РЯБОКОНЬ, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, головний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
Л.А. РАРОК, кандидат економічних наук, асистент кафедри
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка*

Розвиток соціальної інфраструктури сільських територій

Постановка проблеми. Соціальна інфраструктура є одним із найбільш значущих внутрішніх чинників якості та рівня життя сільського населення, дослідження яких в умовах тотальної урбанізації набуває особливого значення. Стан соціальної інфраструктури сільських територій значною мірою залежить від рівня аграрного виробництва, але водночас відбувається зворотний вплив: від рівня розвитку складових інфраструктури залежить рівень виробництва на селі. У зв'язку з цим актуальним на сучасному етапі є подальше вивчення проблем формування й розвитку соціальної інфраструктури сільських територій, а також аналіз взаємозалежностей як між окремими факторами соціальної інфраструктури, так і між виробничими та соціальними показниками з метою прогнозування перспектив їх розвитку.

Протягом останніх двох десятиріч українське село зазнає значних змін у результаті проведення структурних економічних реформ: реструктуризації земельних і майнових відносин, створення юридично-правової бази ринкової економіки шляхом приватизації землі, майна та використання індивідуально-сімейної праці. Однак у сільській місцевості залишається низка складних і невирішених питань, які стосуються, передусім, стану й розвитку соціальної інфраструктури сільських територій. Це пояснюється тим,

що при проведенні реформ першочергову увагу приділяли розвитку лише аграрного виробництва та відповідних виробничих відносин, тоді як поза увагою залишилися питання формування й розвитку соціальної інфраструктури, або їм приділяли увагу за залишковим принципом. Як наслідок, соціальна інфраструктура сільських територій не тільки не розвивалася, а, навпаки, ще більше занепала. Причиною цього є зниження ролі держави у розв'язанні соціальних проблем села, передача соціальної сфери з державного бюджету на баланс органів місцевого самоврядування, в яких фактично немає коштів на її фінансування, а також відсутність належного контролю за виконанням законодавчих та нормативних актів із питань соціального розвитку села.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку соціальної інфраструктури сільських територій присвячені наукові праці багатьох вітчизняних учених-економістів, зокрема О.Г. Булавки [1, 12], П. І. Гайдуцького [2], І.Ф. Гнибіденка [3], В.С. Дієсперова [4], М. М. Ігнатенка [5], В.І. Куценко [6], М.Ф. Кропивка [9, 12], Ю.О. Лупенка [9], М.Й. Маліка [9, 12], М.К. Орлатого [7, 14], О.І. Павлова [8], П.Т. Саблука [10, 14], В.К. Терещенка [13], В. В. Юрчишина [17], К.І. Якуби [18] й ін.

Водночас питання формування і розвитку соціальної інфраструктури сільських територій вивчені недостатньо, особливо це стосується невпорядкованості відносин власнос-

© В.П. Рябоконт, Л.А. Рарок, 2016

ті на об'єкти соціальної інфраструктури; дефіциту бюджетних коштів для ефективного функціонування та розвитку відповідних об'єктів і відсутності дієвих стимулів залучення коштів з інших джерел; недосконалої системи територіального розміщення об'єктів соціальної інфраструктури; недостатнього рівня кадрового забезпечення й низької кваліфікації працюючих; незадовільних умов праці у галузі; низької якості послуг, що надаються населенню цими об'єктами; розробки соціальних нормативів і стандартів умов проживання на селі.

Мета статті – проаналізувати стан та визначити напрями розв'язання проблем розвитку соціальної інфраструктури сільських територій.

Виклад основних результатів дослідження. Головне значення у розробці ефективних механізмів стимулювання розвитку сільських територій, їх подальшої долі ма-

тиме те, які базові підходи й концепції будуть покладені в основу сільського розвитку. Протягом останніх років в Україні все більшого та чіткішого визначення набуває концепція багатофункціональності села і сільських територій, головною метою якої є відновлення села, а саме: сталий розвиток виробничої бази, підвищення життєвих стандартів, поліпшення якості життя населення, збереження його суспільних цінностей, пристосування сільського стилю життя до вимог часу.

Аграрна наука, розширюючи сферу досліджень, поки що зосереджує свою увагу на економічному та соціальному аспектах розвитку сільських територій. Разом із тим узагальнення теоретичних праць вітчизняних і зарубіжних економістів, міжнародної й вітчизняної практики дало змогу виявити загальні концептуальні підходи до розвитку сільських територій (рис.).

Основні концептуальні підходи до підтримки розвитку сільських територій

Джерело: Сформовано авторами.

Галузевий підхід орієнтує основні заходи державної підтримки на розвиток аграрного сектору сільської економіки. При такому підході сільський розвиток розглядається у контексті його протиставлення міському розвитку. Галузеві зміни в розвитку сільських територій детально проаналізовані в багатьох наукових працях. Основними з них є:

скорочення виробництва окремих видів рослинництва і тваринництва, архаїзація сільської економіки, формою прояву якої є зростання частки селянських господарств у виробництві аграрної продукції, ліквідація колгоспів як основної форми територіальної організації сільського господарства, зміна структури посівних площ у бік зростання

частки ріллі під зерновими й технічними культурами тощо. Якщо галузеві зміни торкнулися здебільшого сільської економіки, то територіальні охопили всі аспекти сільського простору. Територіальний підхід передбачає комплексний розвиток сільських територій з урахуванням відмінностей їх природно-кліматичних, демографічних, соціальних, економічних та інших потенціалів, у рамках якого пропонуються різні концепції: інтегрального територіального розвитку, сільського регіонального розвитку й інші.

На сучасному етапі у вітчизняній практиці домінує галузевий підхід, який реалізується, зокрема, у Концепції сталого розвитку сільських територій України на період до 2020 року, де під сталим розвитком сільських територій розуміють систему організаційних, економічних, політичних і правових заходів, спрямованих на забезпечення пропорційних й одночасних, незворотних і стабільних прогресивних змін у виробничій, соціальній та екологічній сферах, які відбуваються пропорційно й одночасно у кожній складовій сільській території.

Державна політика розвитку села може бути ефективною лише у випадку поєднання зусиль органів державної та місцевої влади, суб'єктів господарювання, сільських громад і громадських організацій та самого населення. Саме на комплексний розвиток сільських територій повинен зміститися акцент державної політики й аграрної зокрема після вступу України до Світової організації торгівлі та на її шляху до європейської інтеграції.

Балансове співвідношення між окремими регіонами на сільських територіях зможе забезпечити лише державна підтримка сільського господарства й сільських територій згідно з чинним законодавством і в першу чергу створення певних стартових економічних умов розвитку. Агропромислове виробництво має розглядатися як складова частина політики сільського розвитку.

Вона повинна ґрунтуватися передусім на тому, щоб передбачити розв'язання проблеми зайнятості працездатних селян і належної оплати їхньої праці, підвищення рівня життя селян. Однак нині законодавчо ще не вирішено питання щодо статусу зайнятості осіб, які

володіють або користуються земельною ділянкою (паєм).

Проблемним питанням залишається працевлаштування молоді, сільських жителів, які раніше працювали в містах та втратили роботу. При наявності хоча б однієї соті гектара землі усіх їх зарахували до числа зайнятих в особистих господарствах і таким чином нібито розв'язали проблему зайнятості. На нинішній час у сільській місцевості офіційно нараховується понад 500 тис. безробітних працездатного віку, а з урахуванням вищесказаного їх набагато більше.

Важливою передумовою успішної модернізації аграрного сектору є диверсифікація економічної активності на сільських територіях. Зайняте населення, яке вивільняється із сільського господарства з різних причин, може займатися несільськогосподарськими (альтернативними) видами діяльності, які позитивно впливатимуть на зростання додаткових доходів сільського населення. Тобто, потенційно можливе повне використання не тільки сільськогосподарських угідь, але й природних і рекреаційних ресурсів, а також сприятливого середовища проживання. Однак місцеві органи влади не приділяють належної уваги розвитку сільськогосподарських видів діяльності на селі, скорочуються тваринницькі ферми, підприємництво по переробці сільськогосподарської продукції, обслуговуючі сфери діяльності та ін.

Для розвитку підприємницьких ініціатив, задоволення потреби в кадрах у сфері надання послуг та орієнтації безробітних на самостійну зайнятість важливу роль має відігравати державна служба зайнятості. Досить перспективним є перенесення у сільську місцевість деяких видів промислових виробництв, створення локальних центрів переробки сільськогосподарської продукції, що сприятиме наповненню місцевих бюджетів й акумуляції людського капіталу через поліпшення умов життя і підвищення доходів селян.

Соціальна інфраструктура є основою стабільного функціонування сільських територій. Розвиток й ефективне використання об'єктів соціальної інфраструктури на сільських територіях може забезпечити їх реальний власник, що має широкі можливості

щодо фінансування. Варто підкреслити, що висока розвиненість соціальної інфраструктури має надзвичайно важливе значення як для кожного сільського жителя, так і для держави в цілому.

Соціальна інфраструктура є матеріально-речовою базою соціальної сфери села, сукупністю об'єктів, що належать сфері обслуговування сільського населення (житлове, комунальне господарство, транспорт, зв'язок, торгівля, громадське харчування, побутове обслуговування, охорона здоров'я, соціальне забезпечення обслуговування, освіта, культура, мистецтво та спорт), функціонування яких спрямоване на задоволення його потреб, оскільки забезпечує оптимальні умови для раціональної діяльності, передусім самої людини.

Від розвитку соціальної інфраструктури значною мірою залежить рівень життя і соціальної захищеності населення, забезпечення умов для формування та відтворення людського капіталу.

Розвиток соціальної інфраструктури сільських територій – одна з найважливіших проблем реформування економічних відносин в аграрному секторі України. Незважаючи на ряд вжитих заходів, зокрема прийняття законодавчих та нормативних актів і соціально-економічних програм із проблем соціального розвитку села, потенціал соціальної інфраструктури сільських територій продовжує скорочуватися, більшість сільських поселень не в змозі надати селянам необхідний асортимент соціальних послуг. Через відсутність значної кількості об'єктів соціальної інфраструктури переважна частина сільських жителів змушена одержувати їх за межами місця постійного проживання. Тому доступність соціальних послуг для кожного сільського жителя є одним із визначальних показників соціальної характеристики населених пунктів та сільських територій. На цей показник впливають, насамперед, густота й людність населених пунктів, рівень забезпеченості об'єктами соціальної інфраструктури.

Скорочення потенціалу соціальної інфраструктури сільських територій призводить до зменшення введення в експлуатацію об'єктів житлово-комунального і соціально-культурного призначення, зниження освітніх та куль-

турно-побутових можливостей сільського населення, ускладнень з наданням медичної допомоги на селі.

Згідно з проведеним обстеженням Державною службою статистики України¹ на початку 2014 року порівняно з 2005 роком зменшилася кількість майже усіх діючих установ соціальної сфери сільських територій, крім дитячих дошкільних навчальних закладів, торговельних закладів, спортивних та культурних споруд. Зокрема на 11,7% шкіл, на 29,8% лікарень. 55,6% сільських населених пунктів не мають шкіл, 66 – дитячих дошкільних закладів, 27 – лікувальних закладів і пересувного обслуговування, 99,3 – будинків побуту, 30,1 – торговельних закладів, 42,3% клубів і будинків культури. Значна частина будівель соціальної сфери вимагає капітального ремонту або знаходиться в аварійному стані – відповідно 20,5 і 0,7% шкіл, 18,1 та 1,5% дитячих дошкільних закладів, 40,2 й 4,5% клубів і будинків культури. У цих умовах є два варіанти вирішення проблеми: 1) або відновити роботу вище згаданих об'єктів; 2) або забезпечити людей села транспортними засобами для поїздок при необхідності на ці об'єкти. Другий, на наш погляд, більш життєвий.

У незадовільному стані благоустрій сільського житлового фонду. В обстежених 10,6 тис. населених пунктах (39,1%) усі квартири не мали центрального опалення, 40,4% водопроводу, 43,1 – каналізації, 45,4 – природного газу; 5,7% житлових будинків (336,7 тис.) використовувалися сезонно, а 10,2% (602,6 тис.) пустували. Кількість таких будинків порівняно з 2005 роком збільшилася відповідно на 28,0 та 63,1%.

Фактично соціальна сфера в сільській місцевості знаходиться в критичному стані. Переважна більшість керівників підприємств різних форм господарювання на селі, які орендують землю або мають свої підприємства, не зацікавлені у фінансуванні соціальної сфери, а в місцевих органах влади немає такої можливості. Це стосується, насамперед, керівників великих агрохолдингів.

¹ Соціально-економічне становлення сільських населених пунктів України. Стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2014.

Розширюється коло сіл, жителі яких не змогли задовольнити навіть мінімально необхідні потреби, одержати елементарні послуги за місцем проживання, якість яких постійно знижується і не відповідає загальноприйнятим стандартам. У кінцевому рахунку села спустошуються й збезлюднюються. Тільки після 2005 року кількість сільських населених пунктів зменшилася на 962 одиниці, а в 369-ти відсутнє населення, але вони поки що не зняті з обліку. І знову ж таких людей слід або переселяти в цивілізовані місця проживання вирішуючи транспортні проблеми для роботи на землі, або будувати населені пункти. Думається, державі вигідніше зайняти першу позицію.

У цілому руйнування мережі підприємств та організацій соціальної інфраструктури потребує проведення продуктивної державної політики, направленої на забезпечення сільських проблем і трудових ресурсів послугами соціальної інфраструктури. У зв'язку з цим реформування аграрного сектору на сучасному етапі потребує комплексного підходу з урахуванням як виробничої, так і соціальної сфери села.

Крім цього, розвиток сільських територій включає базисні складові: соціальну, економічну, екологічну, інституційну й дозволяє по кожній із них визначати критерії та показники, необхідні для оцінки сільських територій, і розробляти організаційно-економічні заходи їх розвитку. При проведенні реформ із метою підвищення ефективності функціонування соціальної інфраструктури слід враховувати той факт, що технічні та технологічні особливості галузей соціальної інфраструктури часто не дають змоги підприємствам працювати в режимі максимізації прибутку, що різко обмежує можливості запровадження в даний комплекс галузей ринкових схем господарювання. Крім того, багато галузей соціальної інфраструктури є сферою дії природних монополій, що приводить до необхідності особливого контролю їх діяльності з боку держави. Кожен житель села як і міста повинен мати змогу відвідати при потребі магазин, школу, медичний об'єкт і т.п.

Реформуючи, зокрема, сферу житлово-комунального господарства, слід враховува-

ти той факт, що робота його галузей формує загальні умови діяльності підприємств і життєдіяльності населення, тобто діяльність ЖКГ повинна повністю спрямовуватися на задоволення потреб жителів села.

У сфері житлово-комунального господарства держава має взяти на себе відповідальність щодо забезпечення соціального захисту малозабезпечених громадян, гарантуючи їм житлові умови відповідно до встановлених соціальними стандартами норм. Заходи щодо розвитку житлово-комунального господарства, на наш погляд, повинні бути спрямовані на зміну структури споживчих витрат населення. У тому випадку, якщо державним органам не вдасться налагодити чітке функціонування системи житлових субсидій та дотримуватися стандартів безпеки проживання громадян у житлах, це може призвести в сучасних умовах до погіршення матеріального становища приблизно третини населення країни, а також до загрози безпеки здоров'я й життя громадян. Важливим моментом є також грамотно організована система контролю якості наданих послуг у житловій сфері.

У сфері охорони здоров'я держава зобов'язана брати на себе більшу частину відповідальності, оскільки ця галузь соціальної інфраструктури специфічна з погляду мотивації прийняття економічними агентами рішень та їх наслідків. Зокрема, заохочуючи ринкові відносини, держава повинна активно втручатися й контролювати розвиток сфери охорони здоров'я, забезпечуючи при цьому реалізацію таких заходів:

проведення мінімально необхідних профілактичних (поточних) оглядів і надання медичних послуг. При реалізації цієї установки можливий частковий перерозподіл відповідальності за цю сферу діяльності (залучення за допомогою різних методів та інструментів). У даному випадку головним результатом буде підвищення числа відпрацьованих людиноднів, збільшення середньої тривалості життя населення в цілому і працюючого зокрема, а також економія приватних компаній на оплаті лікарняних листів та формування позитивного ставлення до компанії;

забезпечення доступності мінімально гарантованого обсягу медичних послуг і лі-

карських засобів усім громадянам, підтримка соціально незахищених верств населення та громадян із доходами, нижчими від прожиткового мінімуму; розподіл бюджетних коштів на медицину в даному регіоні повинен відбуватися з урахуванням потреб медичної допомоги для відповідної групи населення, а не залежати від можливостей того чи іншого медичного закладу; бюджетні кошти, на наш погляд, повинні розподілятися всередині регіону (області) залежно від показників потреби в медичній допомозі для реалізації програми державних гарантій, а не залежно від ресурсних показників мережі медичних організацій;

проведення дорогих обстежень і операцій, оскільки у зв'язку з низьким рівнем життя більша частина населення не може собі дозволити користуватися послугами висококваліфікованих медичних працівників та дорогими лікарськими засобами (маються на увазі життєво важливі, що не мають аналогів, препарати). На практиці ця проблема часто переходить у галузь моральних і важко вирішуваних. Надання інших медичних послуг, можливість вибору альтернативних медичних препаратів та медичних установ повинні здійснюватися на основі ринкових відносин.

Що стосується сфери освіти, то її реформування повинно враховувати інтереси всіх економічних агентів. У галузі дошкільної й загальної середньої освіти згідно з конституційними нормами відповідальність за її фінансування повинна брати на себе держава. Кожен громадянин має конституційне право на мінімально гарантований рівень освіти. Якщо перекласти фінансове навантаження на домогосподарства, то це право може бути порушене через низку причин. Залучення коштів населення у систему освіти є малоефективним із-за низьких доходів сільського населення. В галузі вищої освіти відповідальність має бути розподілена між усіма економічними агентами, оскільки реалізуються інтереси як держави, так і працівників та роботодавців.

Кошти підприємств спрямовуються на оплату тих освітніх програм, в яких заінтересовані самі підприємства (в основному короткі програми додаткової професійної освіти). Ефективний попит із боку підпри-

ємств на освітні послуги може зрости в міру поживлення реального сектору економіки. На даний час через обмеженість платоспроможного попиту необхідно забезпечити випереджаюче зростання бюджетного фінансування вищої освіти з поступовим збільшенням частки сімейних бюджетів і коштів підприємств. У перспективі у зв'язку з важким фінансовим становищем держави можливо доведеться скорочувати бюджетне фінансування підготовки фахівців із вищою освітою, що, звичайно, матиме негативні наслідки, оскільки талановита молодь із малозабезпечених сімей буде не в змозі одержати вищу освіту. Тому держава повинна буде забезпечувати загальнодоступність цього рівня освіти реалізацією таких програм, як адресна соціальна підтримка студентів із малозабезпечених сімей, сиріт і дітей, які залишилися без батьківської опіки, обдарованих дітей; розвиток системи довгострокового державного кредитування осіб, які бажають, але не мають фінансових можливостей оплатити свою освіту.

Збереження культурної спадщини для наступних поколінь – завдання, яке повинно розв'язуватися на державному рівні. Матеріально-технічна база культурних установ не відповідає сучасним вимогам, низький рівень платоспроможності селян зумовив втрату в них інтересу до існуючих форм проведення дозвілля й відпочинку. Почався процес скорочення мережі клубів, будинків культури, бібліотек. При входженні у ринкову економіку в галузі культури мають місце негативні явища та тенденції, пов'язані з комерційною діяльністю. Для виходу з кризового стану, в якому знаходяться об'єкти соціально-культурного призначення, державним і місцевим органам влади потрібно вжити необхідних заходів, щоб створити належні умови для надання сільським жителям максимуму послуг у найповнішому обсязі з урахуванням соціального та природного середовища, в якому вони проживають. Велика кількість культурних заходів, виставок, музеїв цілком вписується в систему ринкових відносин, і тому державі тут можна відійти від зайвої фінансової опіки, залишивши за собою загальний контроль.

Багато нерозв'язаних проблем також у сфері побутового обслуговування. Нині перелік побутових послуг налічує понад 800 видів, проте з 36 основних видів послуг жителям села надається не більше п'яти-семи. Тривожною є тенденція до згортання сільської мережі побуту. Внаслідок некерованого та стихійного проведення реформ у сфері побуту, а також передачі її підприємств до комунальної власності обсяг надання послуг населенню різко зменшився.

Система відносин у галузях соціальної інфраструктури ще значною мірою має соціально-утриманський характер і вступає в протиріччя із законами ринкової економіки. При проведенні реформ у галузі соціальної інфраструктури необхідно урівноважити принципи соціальної й економічної ефективності. Соціальні виплати мають надаватися домогосподарствам, у яких середній дохід нижчий від прожиткового мінімуму.

Модель соціального блоку бюджетів останніх років — це модель звуженого відтворення населення: зменшення його чисельності, погіршення, якості життя більшої його частини в основному через хронічне недофінансування галузей соціальної інфраструктури. Внаслідок інфляції, постійного зростання цін і тарифів на комунальні й соціальні послуги купівельна спроможність сільських жителів знижується, зменшується споживання продуктів харчування, промислових товарів і послуг, із року в рік дорожчає вартість життя селян, падає їхній життєвий рівень. Більшість сімей не забезпечені прожитковим мінімумом, а межа малозабезпеченості не відповідає фізіологічному мінімуму. У зв'язку з цим нагальною є необхідність у цільовій грошовій допомозі, передусім непрацездатним громадянам із мінімальними доходами. У цілому рівень дохідності села повинен бути не нижчим на 30% як це є зараз, а вищим на цю величину. При цих умовах селяни самі вирішуватимуть проблему соціального облаштування, в села повертатимуться з міст і з закордону.

Нині державою проводиться модернізація міжбюджетних відносин, що стосується, насамперед, передачі багатьох державних соціальних зобов'язань на місцевий рівень. Разом із тим при існуючому розподілі доходів

між державними й місцевими бюджетами виникає проблема територіальної диференціації доступності та якості соціальних благ і послуг. Основне завдання державної влади в такій ситуації — дати більше ініціативи й самостійності місцевим органам самоврядування, залишаючи в їх розпорядженні переважну більшість зароблених ними бюджетних коштів, що, безперечно, сприятиме підвищенню ефективності системи соціального захисту населення.

Основні напрями розвитку соціальної інфраструктури на регіональному рівні, на наш погляд, повинні являти собою систему взаємозв'язаних заходів, спрямованих на досягнення конкретних цілей і розв'язання завдань, характер та постановка яких залежить від реально існуючих проблем у даній області.

Відсутність достатньої фінансової підтримки, спрямованої на поліпшення умов праці й життя сільського населення та на підвищення його суспільної громадянської активності, унеможлиблює реалізацію будь-яких соціальних програм в аграрному секторі. При реформуванні аграрної економіки відбувається суттєва зміна моделі аграрного сектору, пов'язана з глибокими економічними, соціальними політичними й моральними інтересами населення, у зв'язку з чим ця проблема набуває на сучасному етапі надзвичайно важливого значення. Багато життєвих потреб населення не в змозі задовольнити об'єкти соціальної інфраструктури, які в більшості сільських населених пунктів не функціонують.

Одним із способів державного регулювання розвитку сільських територій є фінансування соціальної інфраструктури населених пунктів. Основними джерелами фінансування соціальної інфраструктури на сільських територіях є державний, обласний, районний та місцевий бюджети, податки й обов'язкові платежі суб'єктів господарювання, участь громадян і позабюджетні надходження. Однак провідна роль у формуванні, утриманні та розвитку соціальної інфраструктури відводиться місцевим бюджетам, коштів яких бракує навіть для її простого функціонування. Кошти місцевих бюджетів формуються, насамперед, за рахунок місцевих податків і зборів. Бюджети сільсь-

ких рад, в яких акумулюється частина цих коштів, залежать, насамперед, від рівня економічного розвитку та величини внесків аграрних підприємств, які також мають значні фінансові обмеження, тому недостатньо наповнюють місцеві бюджети, причому ця проблема збільшується з кожним роком. При розробці програм соціально-економічного розвитку необхідно дотримувати принципу "знизу – догори", тобто планування у вищих інстанціях має ґрунтуватися на програмах, розроблених на нижчому рівні, які враховують можливості як державного, так і місцевого інвестування.

Практично зруйновано організаційний механізм державного інвестування розвитку соціальної інфраструктури на селі. Бюджетні асигнування й утримання закладів соціальної сфери у сільських поселеннях значно скоротились і не забезпечують їх нормального функціонування. При цьому спостерігається значне недофінансування виділених у бюджеті коштів на соціальний розвиток сільських населених пунктів.

Тут важливого значення набуває досягнення збалансованих міжбюджетних відносин, поєднання виділення фінансових ресурсів із державного бюджету та коштів із місцевих бюджетів. Причому необхідно досягти таких обсягів асигнування, які забезпечать усі потреби розвитку соціальної інфраструктури на селі. Для цього потрібна реальна підтримка держави щодо бюджетного інвестування відновлення й розвитку соціальної сфери на селі в обсягах, передбачених Законом України „Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві”. З часу прийняття цього Закону було визначено, що витрати на утримання усіх закладів соціально-культурного призначення в сільській місцевості повинні фінансуватися через бюджетну систему, а розмір державних централізованих капіталовкладень, які спрямовуються на зміцнення матеріально-технічної бази соціальної сфери села й агропромислового комплексу мав становити не менше одного відсотка від вартості ВВП, із них не менше половини використовуватися на будівництво об'єктів невиробничого призначення на селі. Однак зазначені положення не

були реалізовані, а бюджетне фінансування будівництва об'єктів соціальної сфери на селі фактично припинилося.

Обсяги фінансування заходів із розвитку соціальної сфери села та сільських територій визначаються за результатами паспортизації сільських населених пунктів відповідно до законодавства. Завданням проведення паспортизації є: створити базу інформаційних даних на місцевому, районному, обласному й загальнодержавному рівнях і запровадити систему адресного забезпечення розвитку кожного сільського поселення розробкою на 10-15 років програм соціально-економічного розвитку сільських територій.

Джерелами фінансування пріоритетів соціального розвитку кожного українського села в обсягах, визначених згідно з суцільною паспортизацією сільських територій, є кошти головних розпорядників державного бюджету, місцевих бюджетів, доходи суб'єктів господарської діяльності, кредитних ресурсів, інвесторів, грантів іноземних організацій та благодійні внески.

Враховуючи обмежені можливості державного бюджету на сучасному етапі для фінансування заходів соціальних програм на сільських територіях, на період дії цієї програми створюється Національний фонд підтримки розвитку українського села, який формується за рахунок відрахувань від доходів усіх суб'єктів господарської діяльності держави в розмірі 0,5 % і є окремою складовою частиною державного бюджету на відповідний рік.

За попередніми оцінками загальна потреба в коштах для будівництва об'єктів соціальної інфраструктури та розв'язання інших соціальних проблем на сільських територіях щорічно становитиме в межах 9,5 млрд грн. Однак із Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року на підтримку соціальної інфраструктури з державного бюджету було виділено тільки 8,9 млрд грн на п'ять років (2011-2015 рр.). Порівняно з 2008 роком державне фінансування скоротилося в 11 разів, що негативно впливає на розвиток соціальної інфраструктури.

Як показує практика, виникнення кризових явищ в економіці може призвести до не-

спроможності держави в перспективі виконувати свої фінансові зобов'язання в повному обсязі. У зв'язку з цим особливу значущість набуває розв'язання завдань, пов'язаних із формуванням ефективного механізму фінансового регулювання розвитку соціальної інфраструктури села з урахуванням можливостей бюджетів усіх рівнів. На нинішній час задіяно недостатню кількість способів й інструментів фінансового регулювання розвитку соціальної інфраструктури села, до того ж їх використання спрямоване в основному на реалізацію заходів за рахунок бюджетних ресурсів. У зв'язку з цим фінансове регулювання розвитку соціальної інфраструктури села потребує подальшої розробки в напрямі активізації ролі місцевих органів влади та їх відповідних господарських структур.

Згідно з державною цільовою програмою сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року подолання деградації сільських територій може відбуватися двома варіантами. Для першого варіанта характерним є незадовільне фінансування розвитку соціальної інфраструктури, декларування нових соціальних, економічних і екологічних перспектив, однак реальні механізми їх реалізації не розроблені. Другий варіант державної програми передбачає оптимізацію соціально-економічної інфраструктури сільських територій, в результаті якої можна досягти: зниження безробіття серед сільського населення, його трудової міграції, підвищення валового обсягу та рівня якості сільськогосподарської продукції, конкурентоспроможності аграрного виробництва; забезпечення належної екології природних ресурсів і довкілля. Саме при реалізації другого варіанта державної програми можливо подолати кризові явища в аграрній економіці й забезпечити стабільний розвиток сільських територій.

Як бачимо, рівень розвитку соціальної інфраструктури на селі знаходиться у тісному взаємозв'язку з ростом економічної ефективності виробництва. Відсутність принципів розвитку соціальної інфраструктури та матеріального виробництва визначається їх взаємодоповнювальною роллю у процесі суспільного відтворення. Соціальна інфра-

структура створює необхідні передумови для відтворення робочої сили; підвищення рівня охорони здоров'я й освіти; через мережу торгових установ – забезпечення продовольчими і промисловими товарами; підтримання культурно-морального потенціалу людей, тобто діяльність соціальної інфраструктури спрямована, передусім, на задоволення потреб сільського населення.

Висновки. Соціальна інфраструктура сільських територій є одним із найбільш значущих внутрішніх чинників якості й рівня життя сільського населення, дослідження яких в умовах урбанізації набуває особливо значення. Стан соціальної інфраструктури сільських територій значною мірою залежить від рівня аграрного виробництва і водночас відбувається зворотний процес – від рівня розвитку галузей інфраструктури залежить рівень виробництва на селі. У зв'язку з цим актуальним на сучасному етапі є подальше вивчення проблем формування та розвитку інфраструктури сільських територій, а також аналіз взаємозалежностей як між окремими факторами соціальної інфраструктури, так і між виробничими й соціальними показниками з метою прогнозування перспектив їх розвитку.

Визначальна роль у функціонуванні та розвитку об'єктів соціальної інфраструктури сільських територій належить місцевим органам самоврядування, а механізм її розвитку передбачає використання загальнодержавного регулювання, передусім забезпечення пріоритетності села як територіального сектора суспільства і створення жителям різних поселень соціально рівних можливостей для задоволення своїх потреб. Для фінансування розвитку соціальної інфраструктури сільських територій необхідно забезпечити комплексний підхід поєднанням спільних зусиль держави, місцевих органів влади та господарських формувань. При існуючому розподілі доходів між державними і місцевими бюджетами виникає проблема територіальної диференціації доступності та якості соціальних благ і послуг. Вирішення цього питання вимагає прискорення децентралізації влади з метою надати більшої ініціативи та самостійності місцевим органам самоврядування, залишаючи в їхньому розпорядженні

переважну більшість зароблених ними коштів, що, безперечно, сприятиме поліпшенню розвитку соціальної інфраструктури села.

Список використаних джерел

1. Булавка О.Г. Соціальна паспортизація сіл України – основа розвитку сільських територій / О.Г. Булавка // Економіка АПК. – 2013. - № 2. – С. 78.
2. Гайдучський П.І. Про основні засади реформування системи державної підтримки сільського господарства та сільських територій / П.І. Гайдучський // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: матеріали Сьомих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників. – К., 2005. – С. 85-93.
3. Гнибіденко І.Ф. Сільська соціальна інфраструктура: аспекти розвитку та зайнятості населення / І.Ф. Гнибіденко // Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – К., 2003. – 54 с.
4. Дієсперов В.С. Сільські території як об'єкти організації економічної діяльності / В.С. Дієсперов // Економіка АПК. – 2014. - № 5. – С. 56-64.
5. Ігнатенко М.М. Соціально-економічний розвиток сільських територій: моногр. / М.М. Ігнатенко. – Херсон: Айлант, 2010. – 238 с.
6. Куценко В.І. Трансформації соціальної сфери України: регіональний аспект / В.І. Куценко, Я. Остафійчук – К., 2008. – 818 с.
7. Орлатий М.К. Соціальна інфраструктура села / М.К. Орлатий, І.В. Прокопа та ін. – К., 2003. – 82 с.
8. Павлов О.І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: моногр. / О.І. Павлов. – Одеса: Астропринт, 2009. – 344 с.
9. Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спроможності агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем ; за ред. Ю.О. Лупенка, М.Ф. Кропивка, М.Й. Маліка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 40 с.
10. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України / П.Т. Саблук // Вісн. аграр. науки. – 2006. - № 5. – С. 24-23.
11. Славкова О.П. Розвиток сільських територій: теорія, методологія, практика: [моногр.] / О.П. Славкова. – Суми : Сум. нац. аграр. ун-т, 2010. – 330 с.
12. Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво і менеджмент): моногр. / М.Й. Малік, М.Ф. Кропивка, О.Г. Булавка; за ред. М.Й. Маліка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 642 с.
13. Соціально-економічний розвиток села і сільських територій ; за ред. В.К. Терещенка і П.А. Липка. – К.: Ніч лава, 2006. – 264 с.
14. Соціальна інфраструктура села: навч. посіб. ; за ред. П.Т. Саблука, М.К. Орлатого. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 466 с.
15. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України. Стат. збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2014.
16. Статистичний щорічник України за 2013 рік. – К.: ТОВ Видавництво „Консультант”, 2014.
17. Юрчишин В. В. сучасні аграрні перетворення в Україні / В. В. Юрчишин // НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАНУ". – К., 2013. – 424 с.
18. Якуба К.І. Життєвий і трудовий потенціал сільського населення України: теорія, методологія, практика / К.І. Якуба. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2007. – 362 с.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2016 р.

* * *

Новини АПК

Україна експортувала понад 31 млн т зернових

«Станом на початок квітня 2016 року фактичні обсяги експорту зерна становлять 30,520 млн т, з яких: пшениці – 12,883 млн т; кукурудзи – 13,407 млн т; ячменю – 4,044 млн т та інших зернових – 186 тис. т», – про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко.

Він також зазначив, що всього завантажено на судна 496 тис. т зернових. Таким чином, обсяги експортованих та підготовлених до експорту зернових досягли 31,016 млн т, зокрема пшениці – 13,030 млн т, ячменю – 4,060 млн т та кукурудзи – 13,740 млн т.

«Минулого року було експортовано майже 35 млн т зернових. При цьому сума загального експорту всієї агропродукції склала 14,8 млрд дол. США, що дозволило отримати найбільше за роки незалежності позитивне сальдо – 11 млрд дол. США», – додав Міністр.

Прес-служба Мінагрополітики України